

חיים שרעבי

דיוקים ודקדוקים בתורה

לזכרון עולם

ולעילוי נשמות ההורים

אבי מורי סעדיה בן יפת זצוק"ל

אמי מרים בת עודד נשמתה עדן

חותני בנימין בן אברהם ז"ל

חותנתי גולדה בת גרשון נשמתה עדן.

יוצא לאור ע"י המחבר, חיים שרעבי

זכרון יעקב התשס"ה.

כל הזכויות שמורות למחבר.

כתובת המחבר והמוציא לאור

רחוב הרצל 56

זכרון יעקב

טלפון 6399821 - 04

צילום לוחות והדפסה "לאור" בע"מ

02-5371268

צורת היחיד של השמות 'כָּנָם', 'כָּנָם' בלשון חז"ל מצויה צורת השם ביחיד נקבה 'כָּנָה' (ראה במסכת שבת יב: ההורג כָּנָה בשבת כאלו הורג גמל). אם נניח שאכן זו צורת היחיד, ושהיתה ידועה גם בתקופת המקרא, אלא שלא נודמנה בכתובים, הרי שממנה צורת הריבוי 'כָּנָם' מובנת, כמו חטה - חטים.

נראה כאמור שגם הצורה השניה 'כָּנָם' גזורה מאותו שרש, אך יש לברר אם זו צורת יחיד או צורת ריבוי, לפי דעת כמה פרשנים שראיתי (קאסוטו, יעקב פלמוני באינצקלופדיה המקראית, ערך כנים - כנס). הצורה 'כָּנָם' הוא צורת ריבוי משנית / חלופית לצורה 'כָּנָם'. פרשנים רבים אחרים רואים בצורה 'כָּנָם' שם קיבוצי (כמו קהל, עדה וכדו') כך כותבים: סגל, אינצקלופדיה עולם התנ"ך בהוצאת דודזון עתי, עמוס חכם בפירושו בסדרת 'דעת מקרא' לשמות ח 13, 14, גורדון ועוד, לדעת כל אלה, מינו של השם הקיבוצי הזה 'כנס' הוא נקבה, וזאת לפי הכתוב "ותהי הכָּנָם" (שמות ח 13) בדיוק כמו שנזכר במכה הקודמת, במכת הצפרדע, שגם בה נאמר "ותעל הצפרדע" (שמות ח 2) וגם שם שם קיבוצי.

אשר לעניין המ"ם שבסוף השם 'כָּנָם' יש כמה דעות, יש הרואים בה (ראב"ע, רשב"ם), אות נוספת, כמו במלים ריקם, חנם. נראה, שאין להקיש שתי מלים אלה למלה 'כָּנָם' כי הן מלים המוגדרות 'תארי הפעל' בעוד שהמלה 'כָּנָם' היא שם, ולא נמצא אף שם שהוסיפו לו בסופו מ"ם. עמוס חכם מביא בפירושו הנ"ל שתי אפשרויות ראייה לאותה מ"ם, לפי האחת המ"ם היא מ"ם המשקל, כמו סָלַם (משרש ס.ל.ל.). כך 'כָּנָם' (משרש כ.נ.נ.). ולפי השניה המ"ם היא אות שרש, והוא שם על משקל כָּפָר, אָפָר. לפי דעה שניה זו אכן השם 'כָּנָם' שייך למשקל הדגושים, ולאו דוקא לכפולים. הסבר זה מובא בשם 'יש אומרים', לא הזכיר מי האומרים ולא ראיתי מישהו אחר שאמר כן. [הערה 3].

מלבד השאלות הנ"ל, עולה שאלה נוספת: בצווי ה' למשה בענין מכת הכנים נאמר "ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ" (שמות ח 12) ובביצוע נאמר "ויעשו כן ויט אהרן את ידו במטהו ויך את עפר הארץ" (שמות ח 14) נראה, שיש שינוי בביצוע לעומת הצווי: משה אמר לפי צווי ה' "נטה את מטך" לבד, ואהרן נטה את ידו במטהו, אם יש כאן שינוי מה משמעותו?

3: יש לציין, כי בטקסט השומרוני ובתרגום השבעים כתוב בשני הכתובים (שמות ח 13, 14), הכָּנָם ביו"ד במקום הכָּנָם ללא יו"ד, אפשר שהיה לפנייהם טקסט ביו"ד או שמא השוו את הכתיב והניקוד לצורות האחרות.

פרק 11: מילים או שמות בתורה המצויים בניקודים או בכתיבים שונים המעתיקים המכר.

1. כָּנָם - כָּנָם

שמות ח 12 "ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ והיה לכָּנָם בכל ארץ מצרים."

שמות ח 13: "ותהי הכָּנָם באדם ובבהמה כל עפר הארץ היה כָּנָם בכל ארץ מצרים."

שמות ח 14 "ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכָּנָם ולא יכלו ותהי הכָּנָם באדם ובבהמה"

בשלושת הפסוקים הנ"ל, שעניינם המכה השלישית. 'מכת הכינים' אחת מעשר המכות שהוכו בהן המצרים, נזכר בהם שם המכה חמש פעמים שלש פעמים בשם 'כָּנָם' (שמות ח 12, 14) ופעמיים 'כָּנָם' (שמות ח 13, 14). [הערה 1].

צורת השם 'כָּנָם' והזכרת שתי הצורות של השם בהקשרו בכתובים הנ"ל מעוררים כמה שאלות: א. מדוע מזכירה התורה שם מכה זו בשתי צורות 'כָּנָם' ו'כָּנָם' ואם יש הבדל ביניהם, מהו ההבדל? ב. מדוע נאמר באדם ובבהמה חסר יו"ד, ואילו בעפר הארץ נאמר 'כָּנָם' ביו"ד? ג. מדוע באדם ובבהמה נאמר 'הכנס' בה"א הידיעה [הערה 2]?

על מנת להשיב לשאלות הנ"ל, יש לברר תחילה את גזרונן של המלים 'כָּנָם' ו'כָּנָם'. בכל ששת מלות השם של המכה, בשתי צורותיה, מצוי דגש חזק באות השניה של השם, באות נו"ן, מסתבר שהשרש של השם הזה הוא כ.נ.נ. מגזרת הכפולים, כמו קנים משרש ק.נ.נ. הדגש בנו"ן בא תמורת נו"ן השרש החסרה. יש מקום לבדוק מהי

1: פעם אחת נוספת נזכר השם 'כנים' בכתוב: "אמר ויבא ערב כָּנָם בכל גבולם" (תהלים קה 31). לפי זה נזכרת מכה זו בכל המקרא שש פעמים, ארבע פעמים בצורה 'כנים' ביו"ד ופעמים בצורת הכנס' חסר יו"ד ובדודע.

2: אמנם יש גם "הכָּנָם" (שמות ח 14) בה"א הידיעה, אך זו הזכרה שניה של השם (ראה פסוק קודם) ואם כן הוא שם הידוע כבר, ומובן שיהיה מידוע.

המדרש הגדול הנקרא 'מנחת יהודה' (בהוצאת יוסף חסיד, ירושלים, התשנ"ה) מיישב את כל השאלות כך: שני מיני כנים היו, אחד המתהוות מעפר הארץ, והשני המתהווה מבשר האדם והבהמה, וזה השינוי שבין משה ואהרן, ה' יתברך אמר למשה שיאמר לאהרן נטה את מטך, ויתהפך עפר הארץ לכנים, ואהרן כוון נטיה ביד ובמטה, וע"י נטית היד נתהוו אותן שמבשר האדם והבהמה, וזהו ותהי הכנס, בה"א הידיעה, וע"י נטית המטה, כל עפר הארץ היה כנים.

לכאורה ניכר כאן שינוי בין הצווי לביצוע. היתכן שאהרן ישנה מדעתו? ! נראה לי לומר, עפ"י כתובים רבים, שה' דבר עם משה ואהרן, כמו "וידבר ה' אל משה ואל אהרן" (שמות ו 13) וכן בויקרא י 8, יא 1, יד 33, טו 18, במדבר כ 12, או: "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן" (במדבר יח 20) וכן במדבר יח 1, 8, ויש פעמים שהיה הדבור רק לאהרן, כמו "וידבר ה' אל אהרן" (במדבר יח 8) או "ויאמר ה' אל אהרן" (במדבר יח 1, 20), מכל הכתובים האלה משמע, שגם אהרן היה נביא, שהרי ה' דבר אתו, לפי זה אפשר שגם בעניינינו שרתה רוח הנבואה גם על אהרן, והבין שצריך לנטות ידו במטה, כמו שעשה. חיזוק לסברה זו הוא האמור לאחר דברי צווי ה' למשה, "ויעשו כן ויט אהרן את ידו במטהו" (שמות ח 13), הצורף "ויעשו כן" מלמד שעשו כמצווה, וללא שינוי [הערה 4].

בעניין צורת היחיד של המלים 'כָּנִים'-'כָּנָם' ראיתי דעה נוספת ומעניינת. לפי דעה זו (ראב"ע, אינצקלופדית עולם התנ"ך הנ"ל, במלון בן יהודה ובקונקורדנציה, ערך כָּן בעמוד 587) בצד צורת היחידה 'כָּנָם' (שכאמור מצויה רק בלשון חז"ל), מצויה גם צורת יחיד זכר והיא 'כֵּן' כמובן מאותו שרש כ.נ.ן וזאת כמו בצורה 'קֵן' משרש ק.נ.ן ושריבויה הוא קָנִים, (כך גם תל משרש ת.ל.ל. ריבוי תָּלִים וכן עַתָּים, אַתָּים ועוד).

אם אכן כן היא צורת היחיד של המלה 'כָּנִים' אפשר לבאר באור נוסף לפשט הידוע לכתוב "ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם" (במדבר יג 33) הפירוש הנוסף הוא אפוא בעיני עצמנו היינו כחגבים, ובעיניהם היינו עוד יותר קטנים, כמו כן היינו

4: במדרש הגדול מנחת יהודה הנזכר, נאמר בעניינינו בשם רבי משה אלשיך: ושמה תאמר שאהרן שינה או משה שינה בצווי לאהרן? לזה אמר: ויעשו כן ויט אהרן, שלא שינה אלא שהכתוב לא הזכיר בצווי רק חלוקה אחת (היינו ענין הכנים בעפר הארץ), רוצה לומר, כי נאמרו למשה שיאמר לאהרן עניין שני מיני הכנים (כנים שבעפר בארץ, וכנים שבבשר האדם והבהמה), והכתוב הזכיר רק אחד מהם.

כן - כנים, זה לשון 'וכן' [הערה 5]. באותו אופן יתפרש גם הפסוק בישעיה נא 6 "והארץ כבגד תבלה וישביה כמו כן ימותו" לפי כל האמור, המלה 'כָּנִים' נגזרת מ'כָּן' כמו קָן - קָנִים, והמלה 'כָּנָם' מ'כָּנָה', כמו 'חָטָה' - 'חָטִים'.

2. שְׂרֵשֶׁת - שְׂרָשֶׁת, גְּבִלַת - מְגַבְּלוֹת

שמות כח 13 "ועשית משבצת זהב"

שמות כח 14 "ושתי שְׂרָשֶׁת זהב טהור מְגַבְּלוֹת תעשה אתם מעשה עֶבֶת ונתתה את שְׂרָשֶׁת הָעֶבֶת על המִשְׁבָּצָה"

שמות כח 22 "ועשית על החשן שְׂרֵשֶׁת גְּבִלַת מעשה עֶבֶת זהב טהור".

המלה 'שְׂרָשֶׁת' נזכרת פעמיים בכתיב זה בשמות כח 14. לעומת זאת כתובה בכתיב 'שְׂרָשֶׁת' פעם אחת בשמות כח 22. המלה בכתיבה הראשון ('שְׂרָשֶׁת') מצויה במקרא עוד חמש פעמים (שמות לט 15, מלכ"א ז 17, דבה"י ב ג 5 ופעמיים בדבה"י ב ה 16) ובסה"כ שבע פעמים עם הפעמיים הנ"ל, בשמות כח 14.

ברור אפוא, כי הפעם היחידה בצורת 'שְׂרָשֶׁת' מתוך השמונה, היא צורה יוצאת דפן, שיש צורך להבינה ולהסבירה. מעט מאד פרשנים עסקו בענין זה.

רש"י כותב בפירושו לשמות כח 22: שְׂרָשֶׁת לשון שרשי אילן המאחזין לאילן להאחז ולהתקע בארץ. אף אלו יהיו מאחזין לחשן שבהם יהיה תלוי באפוד. והן שתי שרשרת האמורות למעלה בעניין המשבצות (כוונתו לפסוק בשמות כח 14), ואף שרשרת פתר מנחם בן סרוק לשון שרשם, ואמר שהרי"ש יתירה כמו מ"ם שב'שלשום' (בראשית לא 2) ומ"ם שב'ריקם' (שם, שם, 42) ואיני רואה את דבריו, אלא שרשרת בלשון עברית כ'שלשלת' בלשון משנה, כמו: לא יגדל אדם את הכלב אלא אם כן היה קשור בשלשלת (בבא קמא ז).

5: רמז וחיזוק לפירוש זה ניתן לראות גם בדברי רש"י לבמדבר יג 33, דבור המתחיל וכן היינו בעיניהם: שמענו אומרים זה לזה, נמלים יש בכרמים כאנשים, דברי רש"י אלה נסמכים לאמור במסכת יומא סז: